

УДК [81373.612.2]: 800:86:070

В.О. Павлуцька,
аспірант

(Національний університет "Львівська політехніка")

ПОЛІТИЧНИЙ ДИСКУРС: ОСОБЛИВОСТІ ТА ФУНКЦІЇ

У статті в рамках загального визначення поняття "дискурсу" розглянуто когнітивно-комунікативну сутність політичного дискурсу, виокремлено його характерні риси, встановлено основні функції, принципи побудови, фактори, що забезпечують ефективне досягнення його мети, а також узагальнено роль цього типу дискурсу у формуванні громадської думки та окреслено його вплив на суспільну свідомість.

Підвалини теорії політичного дискурсу було закладено представниками кембріджської та оксфордської філософських шкіл у 50-ті рр. XX ст. в результаті аналізу лінгвістичного контексту громадської думки. Термін *дискурс* поступово поширювався у всіх західних гуманітарних дисциплінах з 60-70-х рр., а з кінця 80-х – початку 90-х рр. XX ст. і в Україні, де розробкою дискурсу, зокрема політичного працюють С. Андрусів, О. Білий, Є. Бистрицький, В. Вовк, Т. Гундарова, А. Клепиков, Н. Костенко, С. Павличко, Н. Сукаленко, Г. Почепцов, а за кордоном – Р. Водак, Ю. Габермас, Т. ван Дейк, Г. Кресс, А. Маколкін, Дж. Фіске, Р. Ходж.

Поняттєві межі терміна *дискурс* є досить "розмитими". Дискурс вважають виявом етнокультурних та культурно-історичних особливостей комунікації, правил спілкування в суспільстві, втіленням прагматичної мети мовців. Дискурс ототожнюють із предметом дослідження різних наук або ж з соціальними чи віковими характеристиками учасників комунікації. Дискурс розглядають як функціональний стиль або ж різновид функціонального стилю та його реалізацію у різних сферах спілкування.

Метою представленої статті є виокремлення основних функцій та характеристик політичного дискурсу через призму поняття дискурсу, а також проаналізувати ефективність впливу політичного дискурсу на суспільну свідомість.

Розмитість терміну *дискурс* зумовлена історією становлення цього поняття, а також певною невизначеністю місця дискурсу у системі існуючих категорій та модусів вияву мови [1: 137]. Це поняття не має конкретного та однозначного визначення, бо вживається у різних науках з різним значенням, тому часто вказують на полісемію, а також на омонімічні розбіжності окремих значень. Подамо декілька найбільш поширених визначень дискурсу. Н.Д. Арутюнова визначає дискурс як "зв'язний текст у сукупності з екстралінгвістичними – прагматичними, соціокультурними, психологічними та іншими факторами; як цілеспрямовану соціальну діяльність" [2: 136].

Ю. Хабермас розумів дискурс як комунікацію особливого виду, яка має на меті неупереджений аналіз реальності, тобто спосіб одержання істинного наукового знання, своєрідний інструмент пізнання реальності. Згідно з іншою думкою, дискурс складається з речень або ж їх фрагментів, а зміст зазвичай концентрується навколо певної концепції. Логічний зміст окремих речень, які є компонентами дискурсу, називають пропозиціями, вони пов'язані між собою за допомогою логічних відношень. Г. Орлов розглядає дискурс як категорію природної мови, яка матеріалізується у вигляді усного чи письмового відтворення мови, відносно завершеного у смисловому та структурному відношенні, довжина, якого є потенціально варіативною [3: 120].

"Дискурс – це тип комунікативної діяльності, інтерактивне явище, мовленнєвий потік, що має різну форму вияву (усну, писемну, паралінгвальну), відбувається у межах конкретного каналу спілкування, регулюється стратегіями і тактиками учасників; синтез когнітивних, мовних і позамовних (соціальних, психічних, психологічних тощо) чинників, які визначаються конкретним колом "форм життя", залежних від тематики спілкування, має своїм результатом формування різноманітних мовленнєвих жанрів" [1: 138]. Можна виокремити такі основні характеристики дискурсу:

1. Це складне комунікативне явище з притаманними для нього адресатом і адресантом, контактом, зворотним зв'язком, контекстом та ситуацією спілкування. Дискурс відображає суб'єктивну психологію людини, це певна інтерпретація, реконструкція уявного світу; автор створює дискурс і описує реальні, бажані чи нереальні події і явища, подає характеристики об'єктів та своє ставлення до них. Цей світ включає також і оцінку автора, а також певні домисли та здогади, тобто автор дискурсу може використовувати дискурс для нав'язування своєї точки зору і т. д.

2. Це явище когнітивне і має справу з мислетворенням, пізнанням та передачею знань, використанням набутих знань та створенням нових. Це сукупність мисленнєвих дій, які спрямовані на пізнання та осмислення мовної картини світу.

У науковій літературі слово *дискурс* в основному вживається як синонім слова *текст*. Причому під текстом розуміють не лише структурно-мовно складову та кінцеву реалізацію спілкування, а будь-яке явище дійсності, що має знакову природу і певним чином структуроване.

З лінгвістичної точки зору дискурс містить у собі сам текст як ізольований вербалізований результат мовлення і контекст, в якому він функціонує, – ситуативний і культурний, він з'являється з тексту, народжується в ньому. Із ономасіологічної позиції спочатку створюється дискурс, який з плином часу перетворюється в текст, котрий адресат може знову перетворити на дискурс.

Однією з найбільш повних класифікацій дискурсів є класифікація Г. Почепцова, в якій серед інших він виокремлює політичний дискурс. Цей тип дискурсу можна розглядати у вузькому і широкому розумінні. Часом так позначають лише публічні виступи політиків. Ширше розуміння поняття політичного дискурсу охоплює всі мовні висловлювання, в яких йдеться про політику, він має низку особливостей, які пов'язані власне з особливостями політичної діяльності та політики в цілому.

Оскільки політика є цілеспрямованою діяльністю в галузі взаємовідносин між різними суспільними групами, державами й народами, яка першочергово пов'язана з боротьбою за здобуття або утримання державної влади і є знаряддям регулювання і формування цих стосунків, то політичний дискурс містить у собі вектор, спрямований на питання влади.

Вже сама мова, як ствердив Е. Косеріо, "політично навантажена", оскільки є знаком солідарності з іншими членами суспільства, які вживають ту ж мову. Іноді навіть говорять, що мова є проміжною ланкою між думкою та дією, яка завжди була "важливим фактором для встановлення політичного стримання, економічної і соціальної дискримінації" [4: 36]. Політична мова вирізняється:

- лексикою, адже лексику, яку ми використовуємо в повсякденному житті, в політичному дискурсі використовують зовсім по-іншому;
- специфічною структурою дискурсу, що є результатом певних мовних прийомів, які використовують для створення політичного дискурсу;
- специфічною реалізацією дискурсу, оскільки дискурс може бути представлений та оформлений у звуковому і письмовому вигляді.

У загальному, політичний дискурс можна розглядати з різних точок зору:

- філологічної: політичний дискурс розглядають як будь-який інший текст, проте "боковим зором" дослідник дивиться на фон – політичні та ідеологічні концепції, які перебувають у світі автора політичного дискурсу;
- соціопсихолінгвістичний підхід використовують для оцінки ефективності, а також для досягнення прихованих чи явних, проте без перебільшення політичних цілей того, хто говорить;
- індивідуально-герменевтичний існує для виявлення особистісних смислів автора та/або інтерпретатора дискурсу за певних обставин.

Зрозуміло, що дослідження політичного дискурсу лежить на перетині різних дисциплін, це пов'язано з аналізом форми, задач, і змісту дискурсу, який використовують у певних політичних ситуаціях. Філологи розглядають усі фактори різних мовних особливостей поведінки того, хто говорить та інтерпретацію їхнього мовлення. Досліджують макроструктуру (зміну і мотивацію сюжетів, мотивів, жанрів і т.д.), а також мікрорівень (семантику, прагматику, інсценування і моделі інтерпретації) політичного дискурсу.

Дискурс будь-якого типу є полем, а точніше полем боротьби, особливого значення набуває саме політичний дискурс, адже він фактично є полем боротьби за владу. Це динамічний мовний, а насамперед, семантичний простір, в якому виробляються і випробовуються соціальні значення. Це є найбільш очевидним і прийнятним щодо політичного дискурсу, оскільки політична діяльність і політичне мовлення передусім пов'язане із владою. П. Бурдьє вважає, що політичний дискурс – це у вузькому сенсі політичне поле, що включає сфери політичних партій, інституцій політичної влади і є дуже міцно пов'язаним із темою мови та влади [5: 125].

Насправді політичне поле є місцем застосування символічної влади, шляхом продукування гасел, програм та різних медійних заходів, суб'єкти дії політичного поля постійно працюють над створенням репрезентацій, за допомогою яких вони намагаються створити та нав'язати іншим своє бачення соціального світу для того, щоб здобути підтримку тих, на кому тримається їхня влада.

Створення ефективного політичного дискурсу неможливе без урахування залежності тих чи інших ролей політичного суб'єкту від його почуттів та емоцій. Різноманітні психологічні властивості розглядають психологічний вплив, як фактор, який впливає на поведінку і визначає виникнення певних суспільних ролей та функцій. Дуже часто природа політичних явищ залежить від психологічних факторів більше, ніж від соціальних.

Одним з прийомів створення ефективного політичного дискурсу є створення образу ворога, тобто хтось постійно є винним у всіх бідах та проблемах – такий образ ніби об'єднує суспільство і тоді ним легко керувати.

Взагалі, такий тип дискурсу має будуватися згідно з вимогами певних воєнних дій. Ті, хто створює дискурс, зазвичай припускають, що адресат знає, до якого табору він належить, яку роль відіграє, у чому полягає ця роль і за що (афірмація) і проти чого (негація) він виступає. Дуже часто "роздуми в голос" під час політичного дискурсу є ще одним із засобів переконання в правильності певного тезису. Приналежність до певної групи змушує того, хто говорить:

- вказати спочатку конкретну причину для створення дискурсу, мотив "я говорю не тому, що мені хочеться поговорити, а тому що так потрібно";
- підкреслити "репрезентативність" свого виступу, вказавши мотив "нас багато", оскільки це більш ефективно впливає на сприйняття;
- уникати проявів особистісних мотивів і намірів, оскільки має домінувати мотив "я представляю інтереси всього суспільства".

Як і на полі бою, політичний дискурс спрямовують на знищення "бойової міці супротивника", тобто озброєння (думок та аргументів) і особового складу (дискредитація особистості опонента). Одним із засобів знищення противника у політичних дебатах є висміювання противника. Деякі дослідники вважають, що сміх виявляє несвідоме бажання принизити опонента, таким чином скоректувати його поведінку. Висміювання – це змова з адресатом дискурсу, намагання показати, що опонент не заслуговує позитивної уваги. Висміювання завжди перебуває на межі етично допустимого, тут слід зазначити, що суспільство сприймає образливий гумор супротивника лише у часи певної кризи, в інших випадках це не допустимо.

Суспільне призначення політичного дискурсу полягає в тому, щоб навіяти адресатам – громадянам необхідність "політично правильних" дій та оцінок. Іншими словами, метою політичного дискурсу є не опис (тобто не референція), а створення ґрунту для переконання адресатів, спонукання до дії, це й визначає ефективність політичного дискурсу. Мова політичного дискурсу насичена символами, а успіх і ефективність визначається тим, наскільки ці символи співзвучні з масовою свідомістю: політик повинен вміти доторкнутися до потрібної струни у свідомості, висловлювання політика повинні бути спрямовані на маленькі всесвіти "споживачів" політичного дискурсу. Не завжди така пропаганда є аргументованою і не завжди є логічно зв'язаною.

Політичний дискурс завжди відповідає рівневі суспільства і є репрезентацією дискурсу влади і її політики. Однією з основних причин зміни політичного дискурсу є розвиток політичних партій. Політики, особливо політичні професіонали повинні вловлювати сенс політичної гри. Політичні висловлювання і думки професіоналів мають достатньо відносний статус, вони набувають сенсу тільки у співвідношенні з іншими висловлюваннями, що виголошуються представниками інших позицій, крім того, політичне поле саме по собі є певною мірою автономне, воно не залежить від інших полів або соціальних сил. Одна з його головних властивостей полягає в тому, що професіонали можуть розраховувати на успіх лише спираючись на групи та сили, що перебувають поза межами поля, а значна частина створення політичного дискурсу полягає в продукуванні гасел та обіцянок, тому залежність політиків від довіри з боку неполітиків, тобто аудиторії – власне адресатів дискурсу, робить їх такими вразливими до підозр та скандалів, всього того, що загрожує питанням віри та довіри, яку вони повинні постійно підтримувати, оскільки їхня влада є достатньо символічним явищем [5: 120]. Взагалі, політичний дискурс виконує особливу роль у забезпеченні свободи слова у державі, у становленні національного інформаційного простору.

Особливою рисою політичного дискурсу, як і дискурсу в цілому є співвідношення дискурсу з конкретними учасниками, тобто тими, хто говорить і тими, хто слухає, а також з комунікативними намірами того, хто говорить і певним чином впливає на адресата. Структура розмовного дискурсу має декілька етапів (входження в контакт, тема розмови, зміна теми, вихід з комунікативного акту); кожний з етапів обумовлений внутрішніми і зовнішніми факторами.

Однією з особливостей політичного дискурсу є його спрямованість на майбутній контекст. Такі майбутні контексти мають низку переваг, адже їх достатньо важко одразу цілковито заперечити чи перевірити, отож залишається лише дослухатися до ідей, які проголошує цей тип дискурсу.

Політичний дискурс є полемічним, що власне і вирізняє його з-поміж інших видів дискурсу. Ця полемічність впливає і на підбір слів та й лексики в цілому, це наче перенесення воєнних дій з поля битви на театральну сцену. Така сублимація власне притаманна людській природі. Це певна театралізована агресія. Полемічність спрямована на нав'язування інших цінностей та оцінок, навіювання негативного відношення до політичного противника, тому часто терміни та явища, які позитивно сприймає одна сторона, протилежна сторона сприймає зовсім по-іншому.

Таким чином, однією з найважливіших функцій політичного дискурсу є функція переконання та політичної пропаганди. Найважливішою цільовою установкою політичного дискурсу є формування в соціумі тих думок та оцінок, які є необхідними для автора дискурсу. Такий тип дискурсу, перш за все, зорієнтований на свідомість громадськості, тобто є достатньо небезпечним інструментом впливу, оскільки зорієнтований на всі прошарки суспільства. Слід зазначити, що специфіка політичного

дискурсу власне і полягає у здійсненні політики та досягненні політичних цілей, які в переважній більшості пов'язані з питаннями влади.

Політичний дискурс не лише відповідає рівневі суспільства, а є абсолютним відображенням політичної, соціальної та культурної ситуації, яка панує в суспільстві. Цей тип дискурсу фактично моделює суспільні інтереси.

Особливістю політичного дискурсу є використання певних формальних засобів, коли звичні мовні одиниці мови отримують незвичну інтерпретацію, а також, коли звичайні, на перший погляд, ситуації використовують у нових несподіваних смислових контекстах, адже специфіка політичного дискурсу як системи пояснює специфіку політичного тексту, якому притаманний неекспліцитний смисл. Це пояснює часте використання метафор у політичному дискурсі.

Необхідно розглядати політичний дискурс з різних кутів зору, для дослідників важливо розуміти власне цінність політичного тексту в цілому, а також думки, певні послання та ідеї, які містить цей дискурс.

Існує ще дуже багато аспектів і загалом широке коло проблем політичного дискурсу, які потребують подальших досліджень та нових прогресивних ідей.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Бацевич Ф.С. Основи комунікативної лінгвістики. – К.: Видавничий центр "Академія", 2004. – 344 с.
2. Лингвистический энциклопедический словарь / под ред. В.Н. Ярцевой. – М.: Большая Российская энциклопедия, 2002. – 709 с.
3. Орлов Г.А. Современная английская речь. М.: Высшая школа, 1991. – 212 с.
4. Демянков В.З. Политический дискурс как предмет политологической филологии // Политическая наука. Политический дискурс: История и современные исследования. М.: ИНИОН РАН, 2002. – № 3. – С. 32-43.
5. Бурдые П. Практичний глуд. – К., 2003. – 185 с.

Матеріал надійшов до редакції 10.04. 2008 р.

Павлуцька В.О. Политический дискурс: особенности и функции.

В статье в рамках общего определения понятия "дискурс" рассмотрено когнитивно-коммуникативную сущность политического дискурса, выделены его характерные черты, определены основные функции, принципы построения, факторы, обеспечивающие эффективное достижение его цели, а также обобщена и очерчена роль политического дискурса в процессе формирования общественного мнения и его влияние на общественное сознание.

Pavlutska V.O. Political Discourse: Peculiarities and Functions.

In the article the cognitive-communicative nature of the political discourse within the general definition of the notion "discourse" is considered. Its peculiar features have been found out and its main functions, the construction principles, the factors which determine the effective achievement of its goal have been established. The role of political discourse in the public opinion forming process is defined and generalized.